

Zasięg terytorialny i podziały dialektu śląskiego

Autor: Izabela Winiarska

Śląsk jako obszar geograficzny i dialektalny Nazwa Śląsk jest niejednoznaczna, na ogół oznacza historyczną dzielnicę, która wielokrotnie zmieniała swą przynależność państwową. Zresztą samo pojęcie Śląska – z jego wewnętrznymi podziałami ewoluowało w czasie, podobnie jak granice, przynależność państwowa i po części skład etniczny tak określanego terytorium. W tym opracowaniu nazwą Śląsk określa się określony obszar dialektalny (zob. {tt}53|dialekt ludowy{/tt}), którego mieszkańcy posługują się lokalnymi gwarami (zob. {tt}109|gwara{/tt}). Cechy swoiste regionu kształtowały się w odmiennych warunkach niż na pozostałym obszarach Polski, w wyniku trwających wiele stuleci oddziaływań politycznych, gospodarczych, kulturalnych i językowych Polski, Czech i Moraw, Niemiec. Współcześni badacze gwar śląskich akcentują jeszcze jedną odrębność Śląska, dotyczącą społecznych i środowiskowych warunków funkcjonowania gwar tego regionu. Począwszy od XIX wieku, wraz z postępującą industrializacją okręgu przemysłowego Górnego Śląska, gwara przestała być wyłącznie językiem wsi, stała się potoczną odmianą języka miast śląskich, mową osiedli robotniczych, od momentu ich powstawania, przyswoiła wiele nowych, obcych tradycyjnym gwarom ludowym, warstwy leksyki związane z życiem miasta, przemysłem, górnictwem.

Współczesny zasięg gwar śląskich Obecnie gwary śląskie zajmują obszar Polski południowo-zachodniej, wykraczają też na teren Czech, a w okolicy Czadcy – Słowacji. W przybliżeniu współczesny zasięg tego dialektu można opisać następująco:

- od zachodu: linia Syców – Niemodlin – Prudnik
- od południowego-zachodu: Prudnik – Bogumin (Bohumín) – Jabłonków (Jablunkov w Czechach) – słowacka Czadca
- granicę wschodnią wyznacza linia: Lubliniec, Tarnowskie Góry, Piekary, Bytom, Siemianowice, Katowice, Mysłowice, okolice Pszczyny, Bielsk, Szczyrk
- granicę północno-wschodnią wyznacza linia: Syców – Kluczbork – Lubliniec.

{smoothgallery image=M841.jpg&caption=Ważniejsze punkty wyznaczające obecny zasięg gwar śląskich&title=Ważniejsze punkty wyznaczające obecny zasięg gwar śląskich}Trudno jest precyzyjnie wyznaczyć geograficzne i etniczno-językowe granice tego obszaru ze względu na odrębne warunki rozwoju i funkcjonowania gwar śląskich w porównaniu do innych gwar polskiego obszaru językowego. Zasięg terytorialny dialektu śląskiego byłby znacznie większy, gdybyśmy w opisie przyjęli perspektywę historyczną. W przeszłości bowiem gwary śląskie obejmowały znacznie większe terytorium, występowały na całym historycznym Śląsku. Od zachodu śląski obszar gwarowy kurczył się wskutek ekspansji języka niemieckiego, postępującą wraz z niemiecką dominacją polityczną i kulturową. Współczesny zasięg terytorialny gwar śląskich odbiega więc od pierwotnych granic tego dialektu, które znane są z opisów w dawnych źródłach. Obecnie gwary śląskie praktycznie ograniczone są do gwar Górnego Śląska okręgu przemysłowego, niekiedy nazywanego środkowym, Opolszczyzny oraz Śląska Cieszyńskiego.

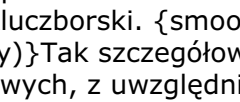
{smoothgallery image=M842.jpg&caption=Współczesny zasięg gwar śląskich&title=Współczesny zasięg gwar śląskich}Na większości ziem historycznego Dolnego Śląska, które w ciągu wiekowego rozwoju silniej poddane dominacji niemieckiej, a po II wojnie światowej zostały przyłączone do Polski, osiedlała się ludność przybyła z Polski centralnej lub wysiedleńcy z dawnych Kresów wschodnich. Związek tych ziem ze śląskim obszarem dialektalnym jest dziś historyczny. Obszar ten dziś określa się mianem nowych dialektów mieszanych (zob. {tt}165|nowe dialekty mieszane{/tt}). Ludność ta pozbawiona swych etnicznych i językowych korzeni w kolejnych pokoleniach najszybciej wyzbywała się jakichkolwiek naleciałości gwarowych. Trzeba pamiętać, że do początków XX wieku skrawki gwar Dolnego Śląska zachowały się w południowej Wielkopolsce. Pierwotnie także Nysa i Kluczbork nie należały do Górnego Śląska, dopiero w XIX w. wcześniej związane z historycznym Dolnym Śląskiem powiaty nyski, grodkowski i kluczborski zostały włączone do rejencji opolskiej.

Granica dialektu śląskiego był do początków XX stulecia Chwalim, leżący na południe od Zbąszynia, którego gwara na początku XX wieku przestała istnieć. Resztki gwary śląskiej utrzymały się w Poznańskim, na południu od Chwalimia, w byłym powiecie leszczyńskim (Brenno), krotoszyńskim, rawickim (u tzw. Chazaków), dalej na południe w byłym powiecie wschowskim, na Śląsku w byłych powiatach sycowskim, namysłowskim i brzeskim.

Obecnie określenia Śląsk używa się najczęściej według tradycji dziewiętnastowiecznej, kiedy to w nawiązaniu do ówczesnego układu etniczno-językowego na tych ziemiach wykształciło się współczesne pojęcie tego regionu jako obszaru od Cieszyna po Kluczbork i od Katowic do Nysy, z wydzielonymi w obrębie tych granic trzema regionami: cieszyńskim, bytomsko-katowickim i opolskim. Ogólny podział obejmuje 3 części:

- południowy – Śląsk Cieszyński
- środkowy – okręg przemysłowy – okolice Katowic, Bytomia, Tarnowskich Gór
- północny – Opolszczyzna, Kluczborskie i Lublinieckie. Podział bardziej szczegółowy Alfreda Zaręby uwzględni podział na 8 zasadniczych (lub 10 bardziej szczegółowo wydzielonych) obszarów

gwarowych w obrębie dialektu śląskiego:

- Śląsk południowy
- 1. Śląsk jabłonkowski
- 2. cieszyński
- 3. pogranicze śląsko-laskie
- Śląsk środkowy
- 4. okręg gliwicki centralny
- 4a. pogranicze śląsko-małopolskie
- 4b. pogranicze gliwicko-małopolskie
- 5. prudnicki
- Śląsk północny
- 6. niemodliński
- 7. opolski
- 8. kluczborski. Tak szczegółowy podział uwzględnia możliwie największe wewnętrzne zróżnicowanie cech gwarowych, z uwzględnieniem pierwotnego podłoża dialektalnego oraz oddziaływania gwar lub języków ościennych. W pierwszej monografii dialektu śląskiego Kazimierz Nitsch obszar ten podzielił na dwa większe zespoły gwarowe: północny – mazurzący (obejmował gwary niemodlińskie, opolskie i kluczborskie) oraz południowy – niemazurzący (w którego skład wchodziły gwary jabłonkowskie, dialekty na pograniczu polsko-czeskim, gwary gliwickie oraz prudnickie). W późniejszych pracach badacz ten uwzględnił podział na trzy subregiony: północny, środkowy i południowy. Obecnie w literaturze językoznawczej dotyczącej dialektu śląskiego spotykamy oba podziały. W opracowaniach podkreśla się pierwotnie małopolski charakter mazurzącego pogranicza małopolsko-śląskiego. Warto pamiętać, że tereny, dziś uważane za typowo śląskie, zostały przyłączone do tej dzielnicy około 1188 r., zachowały wiele cech małopolskich. Aż do początku XIX wieku (formalnie 1821 r.) znajdowały się one także w granicach diecezji krakowskiej, co pozwalało utrwalić niektóre cechy małopolskie. Na tym skrawku Małopolski znajdowały się Mysłowice, Pszczyna, Katowice, Chorzów, Tarnowice (dziś Tarnowskie Góry). Obszar ten wykazuje wiele cech małopolskich, co zauważył już pierwszy monografista gwar śląskich – Jerzy Samuel Bandtkie (granica była wymowa kończącego wyraz ch jako k: na nogak, byłek wobec śląskiego na nogach byłech). Obecnie na tym terenie dominują cechy śląskie. Także piętnastowieczny kronikarz, Jan Długosz, miejscowości takie jak: Pszczyna (Plszczyna), Mikołów (Mykulow), Woźniki (Woszniki), Siewierz (Szewyor), Bytom (Bythom) wymienił jako należące do diecezji krakowskiej, łączył je z Małopolską.